

МИТЦІ ТА МУЗЕЇ УКРАЇНИ У СОЦІАЛЬНИХ ПРОЄКТАХ

Дмитро Ткаченко

м. Умань

Анотація. У статті розглянуто сучасні трансформації музейної сфери України в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. Акцентовано увагу на зміні парадигми від класичної моделі «музей – сховище» до моделі «музей – соціальний інститут», у межах якої виконуються не лише культурно-освітні, але й соціальні функції. Проаналізовано роль музеїв у формуванні громадянської свідомості, колективної пам'яті, національної ідентичності та консолідації суспільства. Визначено актуальні виклики музейної діяльності: необхідність інтеграції цифрових технологій, забезпечення інклюзивності та відкритості до діалогу з громадою. Окрему увагу приділено дослідженню соціокультурного статусу музею як простору ціннісної взаємодії, індивідуального та колективного духовного самовизначення. Показано, що сучасні музеї України виступають активними учасниками культурної політики держави, забезпечуючи збереження та популяризацію історико-культурної спадщини, а також сприяючи розвитку міжкультурного діалогу та утвердженню демократичних цінностей.

Ключові слова: глобалізація, заповідник, історія, музей, культура, соціум, проєкт, колективна пам'ять.

Вступ. На сучасному етапі розвитку українського суспільства музеї посідають особливе місце у системі соціокультурних інституцій. Традиційно розглядаються як осередки збереження, вивчення та репрезентації історико-культурної спадщини. Нині вони дедалі активніше інтегруються у суспільне життя, виконуючи не лише культурно-освітню, але й соціальну функцію. Участь музеїв у соціумі визначається їхньою здатністю транслювати знання про минуле і сприяти формуванню ціннісних орієнтирів, громадянської свідомості та колективної пам'яті. В умовах глобалізації та інформаційного суспільства музеї України стикаються з низкою викликів: необхідністю адаптації до нових комунікаційних технологій, запитів різних соціальних груп, інклюзивності та відкритості до діалогу з громадою. Саме тому у світовій і національній музейній практиці спостерігається переорієнтація з класичної моделі «музей – сховище» на модель «музей – соціальний інститут», де головний акцент робиться на взаємодію з відвідувачем та активне включення музею у життя громади.

Актуальність дослідження участі музеїв України у соціумі зумовлена кількома чинниками. По-перше, музейна сфера в Україні перебуває на етапі модернізації, коли

відбувається пошук нових форм і методів роботи з громадськістю. По-друге, музейна діяльність виступає важливим елементом культурної політики держави, спрямованої на збереження національної ідентичності, розвитку міжкультурного діалогу та утвердження демократичних цінностей. По-третє, у контексті соціально-економічних викликів музеї стають просторами консолідації спільнот, підтримки соціальної стійкості та формування культурної безпеки. У сучасній науковій літературі приділяється все більше уваги розвитку соціальних проєктів на базі культурних установ. Обговорення про зростаючий інтерес до соціалізації музеїв проаналізовано у науковій праці О. М. Сошнікової [5]. У збірнику матеріалів всеукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 175-річчю від заснування ДНІМ досліджуються сучасні соціально-мистецькі думки, зокрема, авторка Оксана Жмурко описує два незалежних перспективних соціокультурних проєкта Оксани Борисової та Володимира Стасенка «ДНК- код Свободи» і «The horrors of war. Жахіття війни» [3, с. 72-78]. Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» регулярно публікує роботи по історії України, які користуються популярністю у мережі [4, 6].

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі участі музеїв України у соціумі як багатофункціональних культурно-освітніх та соціальних інституцій, визначенні їхньої ролі у формуванні громадянського суспільства, збереженні та популяризації культурної спадщини, а також в окресленні сучасних тенденцій і перспектив розвитку музейної діяльності в умовах суспільних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві спостерігається зростання інтересу до культурної сфери, зокрема до розвитку національної культури. Це явище зумовлене складними процесами індивідуального та колективного духовного самовизначення, а також необхідністю державного утвердження національних цінностей і пріоритетів. Важливе місце в контексті формування національної ідентичності посідають музеї як провідні осередки культурно-історичної спадщини, що сприяють зміцненню позицій української нації у світовій цивілізаційній спільноті. Основні напрями дослідницької діяльності музеїв охоплюють широкий спектр завдань, серед яких провідне місце посідають: комплектування фондів, систематичне вивчення музейних колекцій, наукове проєктування експозицій та виставок, а також прикладні соціологічні, педагогічні і психологічні дослідження, спрямовані на вивчення музейної аудиторії.

Соціокультурний статус музею зумовлює можливість розглядати музейну діяльність у контексті культури як базового детермінуючого чинника, що постає системою людських цінностей. Культура, у цьому розумінні, функціонує як простір індивідуальної екзистенції, у межах якого відбувається пошук смислових орієнтирів та реалізація процесів саморозвитку особистості. Водночас розширення смислового потенціалу людського буття посилюється

завдяки музейній комунікації, яка виконує функцію формування культурного бачення світу та сприяє інтеграції індивіда у соціокультурний простір [5, с. 150-151]. Даний статус музею дає підстави інтерпретувати музейну діяльність крізь призму культури як ключового детермінуючого чинника, що постає системою загальнолюдських цінностей. Культура в цьому контексті виступає простором індивідуальної екзистенції, у межах якого відбувається пошук смислових орієнтирів та реалізується процес саморозвитку особистості.

Музеї України у XXI столітті дедалі активніше виходять за межі традиційних функцій і інтегруються у суспільні процеси. Вони не лише зберігають культурну спадщину, а й беруть участь у соціальних проєктах, спрямованих на підтримку громади: від інклюзії та освітніх ініціатив до волонтерських, екологічних та меморіальних програм. Сучасні технології розширюють можливості взаємодії з аудиторією та партнерами, а міжнародні співпраці посилюють їхній вплив на соціальне середовище. В умовах війни музеї набувають особливої значущості, поєднуючи збереження національної пам'яті з гуманітарною та просвітницькою діяльністю, що підтримує стійкість суспільства.

Проєкти «ДНК-код Свододи» і «The horrors of war. Жахіття війни» Оксани Борисової та Володимира Стасенка являє собою дві авторські концепції мистецького осмислення феномену національної ідентичності крізь призму людської трагедії. Він розкриває процес самоусвідомлення українців як нації та їхнє прагнення донести власну позицію міжнародній спільноті, яка живе в умовах мирного існування, поза безпосереднім впливом бойових дій. Повномасштабне вторгнення в Україну стало каталізатором творчих рефлексій на тему війни для багатьох митців, проявляючись у прямій або прихованій формі пошуку світоглядного та психологічного балансу. Через художні практики автори виражають особистий спротив, емоційні переживання, внутрішню драму та трагічність сучасних подій, навіть, коли це виявляється у споглядальній паузі або творчому заціпенінні.

Повномасштабне вторгнення в Україну стало потужним каталізатором творчих пошуків Оксани Борисової у сфері дослідження ідентичності – теми, яка привертала її увагу ще з 2014 року. Як зазначає сама авторка, її художня діяльність у цей період була необхідним засобом самозбереження, що дозволяв не лише підтримувати творчий потенціал, а й досягати психологічної рівноваги в умовах кризи. Крім того, Борисова брала участь у волонтерській підтримці тимчасово переміщених осіб у Львові, зокрема пацієнтів Львівського обласного клінічного психоневрологічного диспансеру, що ще раз підтвердило для неї значущість мистецтва як інструменту подолання кризових станів. Отриманий досвід став стимулом для створення проєкту «ДНК-код Свободи», центральним елементом якого є тринадцять монументальних двосторонніх полотнищ, виконаних у техніці цифрового друку. Основним джерелом інспірації Оксани Борисової став нарамник – елемент лицарського військового

обладунку, який у її проєкті набуває символічної захисної функції. Цьому «оборонному» мотиву авторка надала багатшарової смислової глибини, оздобивши величезні трикотажні полотна орнаментами, характерними для українського народного мистецтва, зокрема кралецьких рушників, гармонійно поєднаних із мотивом мілітарного пікселя. Борисова включила до структури твору сакральний елемент – рушник, який постає символом долі, любові, життєвого шляху та невідворотності смерті. Завдяки використанню насичених чорних, яскраво-червоних, чисто-білих, а часом і золотаво-жовтих тонів, майстриня створила композицію з виразним візуальним ритмом, що відтворює драматичну напругу та насичену емоційну інтенсивність, підкреслюючи глибину та багатшаровість художнього послання. Окремі роботи Оксани були представлені у Відні в квітні 2022 року в рамках проєкту «Reversion (Space for Ukrainian artists during the war)», а також на виставці «Текстиль суверенних смислів», що відбулася у березні 2023 року в Історико-краєзнавчому музеї міста Глиняни [3, с. 73].

На початку повномасштабного вторгнення в Україну мистецька візія Володимира Стасенка істотно відрізнялася від традиційної парадигми художньої діяльності. Усвідомлюючи свою відповідальність за долю країни, він з перших днів долучився до територіальної оборони, проходив навчання та готувався захищати українську ідентичність безпосередньо на полі бою, а не у виставкових просторах. Проте обставини склалися інакше – за ініціативою друзів Стасенка було запрошено долучитися до міжнародного проєкту, спрямованого на привернення уваги європейських урядів до війни в Україні.

Творчий підхід Стасенка визначався раціональними мотивами. За допомогою мистецтва передати драматичний досвід українського народу європейській спільноті. У результаті у квітні 2022 року з'явилася робота «AGNUS DEI...», який став складовою частиною міжнародного проєкту «The horrors of war. Жахіття війни», ініційованого головою ЛОВА М. Козицьким за підтримки дипломатичних установ України. Експозиції проєкту були представлені у Римі, Мадриді, Відні, Кошицях та Мурсії. У центрі художнього задуму Володимира Стасенка лежить концепція плащаниці як символу трагічного відображення смерті та торжества воскресіння, що набуває особливого значення в контексті Великоднього посту, адже первинним місцем експонування мав стати Ватикан. Автор створив вражаючу серію з вісімнадцяти вертикальних полотен, на поверхні яких методом цифрового друку були відтворені образи, натхненні витонченими дереворитами українських друкованих книг XVI-XVII століть, декоративними орнаментами кралецьких рушників та документальними фотографіями, зробленими в перші дні повномасштабного вторгнення. Промовиста гама насичених чорних, глибоких червоних та чисто-білих тонів значно підсилювала драматичну

напругу композицій, роблячи художнє послання максимально емоційно насиченим та символічно виразним [3, с. 74].

Соціокультурні проєкти Оксани Борисової та Володимира Стасенка являють собою дві незалежні авторські візії мистецького осмислення феномену національної ідентичності через призму трагічних подій війни. Повномасштабне вторгнення в Україну виступило потужним каталізатором творчих рефлексій для багатьох митців, ставши формою прямого або прихованого пошуку світоглядного та психологічного балансу, емоційного вияву особистого спротиву, внутрішніх переживань і драматичної оцінки сучасної реальності, навіть коли це проявлялося у споглядальній паузі чи творчому заціпенінні. Над проблематикою ідентичності Оксана Борисова працює з 2014 року, використовуючи макрозйомку відбитка пальця як художню метафору визначення біологічної приналежності людини. З початком активної фази війни творчість стала для авторки безумовною опорою, що дозволяла зберегти цілісність особистості та художній потенціал. У свою чергу творчий підхід Володимира Стасенка визначався раціональними мотивами: через мистецтво він прагнув донести драматичний досвід українського народу до європейської спільноти, використовуючи художні засоби для формування свідомості міжнародної аудиторії щодо трагічних подій в Україні. Творчість митців виступає художньою інтерпретацією українських культурних наративів, що охоплюють як історичну пам'ять, так і сучасні події, формуючи ядро національної ідентичності українського народу.

Виставкова діяльність є одним із провідних напрямів роботи музеїв, адже виставка не лише популяризує колекцію та культурну спадщину, а ще дозволяє інтегрувати експонати з інших збірок, створюючи ширший контекст їх інтерпретації. Вона розкриває теми поза межами постійної експозиції, розширює освітній потенціал, залучає різні категорії відвідувачів і підвищує їхній інтерес до культурних цінностей. Сьогодні виставкова практика активно використовує цифрові технології, мультимедійні рішення та інтерактивні формати, що робить музейний простір більш динамічним і доступним.

Опрацьовуючи документи періоду Великого терору 1937-1938 років, науковці Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» здійснюють комплексне і системне вивчення фактів, пов'язаних із долею репресованих осіб. Особлива увага приділяється окремим епізодам і деталям, які дозволяють відтворити важкі умови життя населення в умовах жорсткого адміністративного контролю та впровадження «соціалістичних перетворень» у сільському господарстві. Такий підхід сприяє не лише документальному відтворенню трагічних подій, але й формує глибше розуміння соціально-економічних і політичних механізмів, що призводили до масових страждань і втрат серед мирного населення [4]. Підготовка виставки до роковин Голодомору стала поштовхом до ретельного пошуку у

матеріалах архівно-кримінальних справ прямих свідчень розстріляних осіб, що стосувалися голоду в Україні, викликаного примусовою колективізацією та систематичним вилученням зернових запасів під час хлібозаготівельних кампаній. Аналіз цих джерел дозволяє встановити причинно-наслідкові зв'язки між політикою держави та трагічними соціальними наслідками для сільського населення, висвітлити масштаби репресій і гуманітарну катастрофу, що відбулася в цей період. Робота науковців заповідника поєднує архівне дослідження з меморіальною функцією, сприяючи збереженню історичної пам'яті та формуванню усвідомлення трагічних подій серед сучасного суспільства. Виставки та публікації на основі цих досліджень виконують освітню і просвітницьку роль, дозволяючи ширшій аудиторії усвідомити історичні уроки та значення трагедій минулого для сучасної національної ідентичності.

На інший проєкт присвячений пам'яті жертв політичних репресій Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» підготував серію відеоподкастів, присвячених темі, яка викликає значний інтерес у сучасного українського суспільства – діяльності рядових виконавців масових спецоперацій НКВД у період Великого терору. Розсекречення архівних документів колишніх комуністичних спецслужб надало дослідникам можливість не лише аналізувати механізми та логіку функціонування репресивної системи, а й реконструювати її злочини. Завдяки цим матеріалам стало можливим виявити і осмислити факти катувань та знущань, що здійснювалися співробітниками НКВС, а також створити узагальнений портрет чекіста-організатора, чекіста-слідчого та чекіста-ката, який виконував накази репресивного апарату [6]. У чотирьох відеороликах старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України Роман Подкур докладно розповідає про процеси набору кадрів у комуністичні спецслужби, критерії відбору та методи формування кола жертв. Особлива увага приділяється питанням відданості співробітників НКВД Комуністичній партії СРСР і керівництву органів держбезпеки, а також застосуванню заборонених методів досудового слідства та практикам уникнення відповідальності в умовах контролю з боку вищого політичного керівництва.

У вересні 2024 року у Національному музеї «Чорнобиль» відбулася презентація інноваційного музейного продукту – проєкту віртуального дзеркала доповненої реальності «Образи мужніх», реалізованого за підтримки Українського культурного фонду. Цей проєкт створено як доповнення до постійної експозиції музею та поєднує віртуальні та реальні елементи, надаючи відвідувачам унікальну можливість більш глибоко ознайомитися з історією ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Ідея виникла з прагнення інтегрувати історичний контекст і сучасні технології, щоб не лише продемонструвати костюми ліквідаторів, а й надати можливість відвідувачам відчувати себе учасниками тих подій.

Віртуальне дзеркало переносить користувача в минуле, створюючи ефект присутності та підкреслюючи героїзм людей, які ризикували своїм життям і здоров'ям заради зупинення катастрофи глобального масштабу. Проєкт спрямований на вшанування подвигу ліквідаторів, часто залишеного поза увагою широкої аудиторії, та на збереження пам'яті про їхню діяльність для майбутніх поколінь. Він також дозволяє наблизити історію до сучасного глядача, показати її актуальність у контексті сучасних викликів для України та підкреслити різні форми героїзму. Ліквідатори Чорнобильської катастрофи виступають своєрідними воїнами, які боролися з невидимим ворогом, захищаючи не лише Україну, а й увесь світ [2]. Проєкт «Образи мужніх» також виконує функцію протидії історичним викривленням: радянська влада намагалася приховати масштаб катастрофи та знецінити роль ліквідаторів, а тепер музей має змогу надати правдиву оцінку цих подій та показати вагу героїчних зусиль людей. Він став не лише важливим доповненням музейної експозиції, що привертає увагу відвідувачів, а й стимулює глибше розуміння історії Чорнобильської катастрофи та подвигу ліквідаторів.

Восени 2024 року у Державному історико-архітектурному заповіднику «Стара Умань» відбулася значуща соціально-мистецька подія – фестиваль «Свобода вибору. Умань. 2024», тематичним ядром якого стало гасло «Квіти України. Квіти, як душі загиблих дітей» [1].

Захід мав подвійний меморіальний вимір, поєднуючи осмислення трагедії минулого та сучасності. З одного боку, фестиваль відсилав до трагічних сторінок історії Другої світової війни – масових розстрілів дітей з уманського гетто у лісі біля села Гродзеве у 1942 році. З іншого боку, акцент було зроблено на сучасних жертвах – українських дітях, які щоденно гинуть унаслідок збройної агресії проти України. Таким чином, подія стала символічним мостом між історичною пам'яттю та болем сьогодення. Художнє рішення теми «Квіти України» відображало метафоричне переосмислення образу квітів як душ загиблих дітей. Через цей символ було вибудовано не лише візуальне і емоційне враження, але й глибокий соціально-культурний меседж, спрямований на формування колективної пам'яті та громадянської свідомості. Фестиваль поєднав мистецькі практики з елементами громадянського і меморіального дискурсу, підкресливши важливість культурних інституцій у збереженні пам'яті про трагічні події та в актуалізації питань гуманізму, свободи та права на життя.

Висновки. На сучасному етапі розвитку українського суспільства музеї дедалі виразніше постають як багатофункціональні соціокультурні інституції, діяльність яких не обмежується збереженням і репрезентацією історико-культурної спадщини. Вони виконують низку важливих завдань соціального характеру: забезпечують формування колективної пам'яті, сприяють розвитку громадянської свідомості, транслиють систему національних і

загальнолюдських цінностей, які набувають особливої актуальності в умовах державотворчих процесів та суспільних трансформацій. Важливою тенденцією музейної діяльності є модернізація інституційної моделі, що передбачає відхід від класичного розуміння музею як «сховища» артефактів і перехід до концепції музею як відкритого соціального простору. Цей процес зумовлений необхідністю адаптації до викликів інформаційного суспільства, активного залучення громадськості до культурних практик, розширення комунікативних можливостей за допомогою цифрових технологій, а також реалізації інноваційних соціокультурних проєктів.

У цьому контексті сучасний музей перетворюється на інститут, що поєднує функції збереження культурної спадщини із роллю майданчика для суспільного діалогу, простору громадянської комунікації та консолідації соціуму. Музеї не лише фіксують і відтворюють історичний досвід, але й стають чинником зміцнення культурної безпеки держави, сприяють формуванню національної ідентичності та водночас інтегрують українську культуру у світовий контекст.

Література та джерела

1. «Свобода вибору. Умань. 2024». goodheart.kyiv.ua. URL: <https://goodheart.kyiv.ua/свобода-вибору-умань-2024/>
2. Віртуальне дзеркало історії: як проєкт «Образи мужніх» відзначає подвиг ліквідаторів ЧАЕС – emuseum. URL: <https://emuseum.com.ua/projects/virtualne-dzerkalo-istorii-iaak-proiekt-obrazy-muzhnikh-vidznachaie-podvyh-likvidatoriv-chaes/>
3. Музей та соціум: діалог, взаємообмін, формування ідентичності. Збірник матеріалів всеукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 175-річчю від заснування ДНІМ 18-19 квітня 2024 р. / Упорядник В. С. Лавренко; за загал. Редакцією О. В. Старіка. – Дніпро: ГЕРДА, 2024. – 176 с.: іл.
4. Проєкт Заповідника до 90-х роковин Голодомору-геноциду українського народу - Биківнянські могили. Биківнянські могили. URL: <https://bykivnia.org.ua/proiekt-zapovidnyka-do-90-kh-rokovyn-holodomoru-henotsydu-ukrainskoho-narodu/>
5. Сошнікова, О. М. (2012). Музей як інститут соціальної пам'яті в умовах інформаційного суспільства. Редакційна колегія.
6. Спецпроєкт «Великий терор: портрет виконавця масових операцій» - Биківнянські могили. Биківнянські могили. URL: <https://bykivnia.org.ua/spetsproiekt-velykyy-teror-portret-vykonavtsia-masovykh-operatsiy-2/>